

Avtalestyring

AV: ØRJAN MOLDESTAD

Tiltak som har til hensikt å regulere atferd hos mennesker med utviklingshemming er omdiskutert. Enkelte hevder atferdsregulerende tiltak går på bekostning av rett til selvbestemmelse, og medfører en negativ maktforskyvning fra bruker til tjenesteyter. Andre mener at individuelt tilpassede avtalestyringsmetoder er hensiktsmessig, og ofte nødvendig, for å motivere mennesker med utviklingshemming til planlegging, deltagelse og mestring på den dagligdagse arena.

Avtalestyring er et strukturerings- og styringsverktøy som har som hovedmål å lære den enkelte å administrere mest mulig av egen hverdag gjennom planlegging, gjennomføring og evaluering av oppgaver og gjøremål. Verktøyet inkluderer velkjente prinsipper fra anvendt atferdsanalyse og blir i dag hovedsakelig anvendt overfor mennesker med psykisk utviklingshemming av lettere til moderat grad.

På seminaret ga 4 presentører innblikk i hvordan avtalestyring fungerer i praksis. Dette symposiet ga en bred vinkling til tema, da tjenesteytere fra ulike arena presenterte spennvidden og ulike varianter avtalestyring kan administreres på. Chair for denne forelesningen var Terje Gundhus og Jan Laursen fra Habiliterings-tjenesten, Ullevål sykehus. De åpnet med å trekke paralleller mellom avtalestyring og klientens egen rett til ikke å bli bestemt over. «Avtalestyring ivaretar medvirkning og selvbestemmelse, siden klienten selv velger hvilke oppgaver han vil utføre». Gjennom avtalestyring blir det opprettet en gjensidig forpliktende avtale mellom bruker og tjenesteyter, der aktivitetene etter gjennomføring utløser poeng for brukeren. Bruker deltar i både planleggings- og gjennomføringsfasen, og oppgavene differensieres ofte mellom «bør»- og «skal» -oppgaver. Gundhus presiserer at «skal» – oppgavene er en betegnelse på høyverdioppgaver som er valgfri for bruker å gjennomføre, og ikke noe som påtvinges av tjenesteyter.

Avtalestyring i fengsel

Frode Holøymoen og Gørild Karlsen arbeider i Bredtvedt kvinnefengsel, forvarings- og sikringsanstalt, Holøymoen som miljøarbeider og Karlsen som miljøterapeut. De presenterte en case – beskrivelse av en 30 år gammel lett psykisk utviklingshemmet kvinne, som er domfelt og soner i Bredtvedt fengsel. Hverdagen i fengselet består i stor grad av aggresjon og utfordrende atferd, og fengselsbetjentene opplever situasjonen fastlåst. De vet ikke hvordan de skal møte denne atferden, da tradisjonell fengselspedagogikk ikke fungerer hensiktsmessig. Kvinnen blir derfor henvist til Habiliteringstjenesten.

Holøymoen og Karlsen blir på bakgrunn av dette tilknyttet Bredtvedt fengsel. Å arbeide miljøterapeutisk i fengselsvesenet var helt nytt for alle involverte, og utfordringene var mange og til dels komplekse. Kvinnen lå store deler av dagen i sengen, hadde lavt aktivitetsnivå og ivaretok ikke personlig hygiene. Atferdsproblematikken hennes ble møtt med tradisjonelle metoder i fengselet, ofte i form av innlåsning. Dette fungerer ikke hensiktsmessig for kvinnen, samtidig som det vanskeliggjør prinsippet om medbestemmelse. Det tverrfaglige samarbeidet mellom miljøarbeiderne og betjentene bød på mange utfordringer. De fysiske forutsetningene i fengselet var ikke optimale for miljøterapeutisk arbeid. I tillegg medførte ulik bakgrunn og tradisjon blant ansatte at konkret veiledning rundt praktisk gjennomføring måtte vektlegges. Etter en tid fungerte både miljøarbeidere og betjenter som tjenesteytere for kvinnen.

Etter hvert ble det utarbeidet målsettinger for kvinnen. Disse innebar blant annet økt aktivitetsnivå, og at hun i større grad skulle ivareta egen hverdag selvstendig. I denne forbindelse ble det også etablert planleggingsmøter sammen med kvinnen fem dager i uken, skriftlig og til samme

tid hver dag om morgenen. Møtene ble gjennomført på «nøytral grunn» for at kvinnen skulle komme seg ut av cellen. Aktiviteter ble delt inn i bør- og skal – oppgaver, og hver enkelt oppgave ble poengsatt utfra antatt vaskelighetsgrad. På møtet valgte kvinnen selv ut hvilke aktiviteter hun ønsket å gjennomføre etter en liste. Etter hvert som hun gjennomførte oppgaver samlet hun opp poengene hun tjente. Disse kunne hun veksle inn i aktiviteter man visste hun likte, som eksempelvis aromaterapi, fisketur eller tur ut. For å motivere kvinnen til å komme på møtene ble det etablert en «møteforsterker» som ble utlevert hvis hun kom presis. Hun fikk da velge en av tre konvolutter med en liten overraskelse oppi.

Avtalestyringssystemet i fengselet har fungert tilfredsstillende. Målene man satte seg før oppstart av tiltaket er oppnådd, og kvinnen har blitt betydelig bedre i stand til å ivareta eget liv. Hun har høyere aktivitetsnivå, større påvirkning på eget liv og mindre atferdsproblemer. Avtalestyringssystemet blir jevnlig evaluert og videreutviklet i samarbeid med kvinnen, og både betjenter og miljøarbeidere gjennomfører møtene. Foredragsholderne anser det som svært viktig at oppfølgingen og avtalestyringssystemet opprettholdes når kvinnen snart skal prøveløslates og flytte i egen bolig tilknyttet en tjenestebase. Overgang til egen bolig byr på mange utfordringer, spesielt med tanke på andre fysiske rammer og gjerne flere med tilnærmet samme oppfølgingsbehov.

Avtalestyring og Casino

Vidar Antonsen og Anders Wold fra Ullern Bydel presenterte avtalestyring og casino, et styrings- og motivasjonssystem tilrettelagt for Pål, en mann med diagnosen Prader Willi syndrom. Prader Willi syndrom er en medfødt tilstand som kjennetegnes av varierende grad av psykisk

utviklingshemning og/eller lærevansker, mat-hunger og et karakteristisk utseende.

Pål mistet kontroll over mat- og drikkeinntak i 2005. Da Anders og Vidar møtte ham i 2006 veide han 190 kilo, bodde i en leilighet som fremsto som ubeboelig og hans livssituasjon begynte å bli akutt og livstruende. Han kuttet ut all kontakt med familie og annet nettverk, og sluttet å gjennomføre aktiviteter han ellers gjorde. Somatisk og psykiatriske avdelinger i sykehuset ble kontaktet for at Pål skulle få hjelp, uten at dette førte frem. Etter kontakt med voksenhabiliteringstjenesten ble det opprettet et prosjekt rundt Pål.

I prosjektet ble det gjennomført en interessekartlegging og igangsatt avtalestyringssystem. Pål likte å spille kort, spesielt casino. Kortstokken ble derfor utgangspunkt når avtalestyring ble planlagt. Aktiviteter ble kalt kløver-, spar-, ruter- og hjerter-aktiviteter, og inndelt i skal- og bør oppgaver. Pål velger selv hvilke oppgaver han ønsker å gjennomføre, og krysser og signerer på skjema når de er utført. Han må utføre kløveroppgavene (skal) før han går videre på andre oppgaver. Når oppgavene er gjennomført får han utdelt kort utfra hvilken kategori oppgaven tilhører. På denne måten bygger han opp rekke med kort innen hver kategori, fra 2 til ess. Hvert ess beholder han selv. Disse veksler han inn i aktiviteter sammen med personale. Aktivitetene han kan velge mellom er bestemt på forhånd i samarbeid med Pål.

Etter hvert har også joker blitt trukket inn i avtalestyringssystemet. Denne utdeles overraskende som en belønning utfra hver enkelt ansatts kriterier innen gitte rammer. Jokeren kan Pål veksle inn i en aktivitet sammen med personale, eller bruke til å kjøpe seg fri fra en bør-aktivitet. Pål bruker ofte joker til å kjøpe seg fri fra husvask.

Avtalestyringssystemet har medført større forutsigbarhet og bedre mulighet for Pål å påvirke egen hverdag. Han ønsker avtalestyring i tidsrommet mellom 8:30 og 14. Om ettermiddagen er han sammen med kjæresten, og vil derfor ikke ha faste avtaler med tjenesteyterne. Han har likevel en ukeplan som han selv velger om han vil følge. Pål gjennomfører nå aktiviteter han tidligere ikke ønsket å utføre, og er lettere å motivere til å opprettholde kontakt med sitt sosiale nettverk. Han er i perioder veldig motivert for å gå ned i vekt. En av aktivitetene han kan veksle inn essene sine i er å reise til Danmark med båt. Han bestemmer da selv til hvilket tidspunkt han skal reise, og dermed også hvilket personale som får reise sammen med ham.

Avtalestyring som verktøy for å regulere selvstimulering og repeterende snakk

Kine Jensen og Linn Nyhuus Myrvang arbeider i bofellesskap i Oslo kommune. Her er de tilknyttet en psykisk utviklingshemmet autistisk mann som heter «Nils». «Nils» beskrives som en glad og fornøyd mann med store interesser for musikk og å «snurre på ting». Han liker godt å ha pauser uten personale. Da sitter han oftest i leiligheten og hører musikk mens han «snurrer» og selvstimulerer. Han liker å ha en forutsigbar tilværelse i forhold til hva han skal og hvilket personale han skal være sammen med. Dette ivaretas gjennom dagsplan der personale skriver ned hva «Nils» skal gjøre mens han sitter og hører på.

I 2006 ble «Nils» henvist til Habiliteringstjenesten fordi han selvskadet i form av bitt i fingrene, og selvstimulerte ved å «snurre på ting». I tillegg besto dagen i mye repeterende snakk. Det første de anbefalte var å erstatte »Nils» sin «gammeldagse» dagsplan med avtalestyringssystem. Dette ville opprettholde struktur

og forutsigbarhet, samtidig som det ville gi ham økt selvbestemmelse og flere valgmuligheter. På sikt håpte man også at det ville gi ham en berikelse av hverdagen slik at han i mindre grad ble sittende og selvstimulere.

Personalgruppen var tvilende til dette nye systemet. Ville «Nils» forstå det? Og ville han godta at rammene rundt seg ble endret? Systemet ble iverksatt, til tross for skepsisen blant tjenesteyterne. Gruppen hadde fokus på gradvis tilnærming i starten, med flere daglige møter med «Nils», lik praktisk gjennomføring hver gang og avtaler for korte perioder. I tillegg fikk han «møteforsterker» i form av noe han likte godt når han gjennomførte møte med personale. «Nils» fremsto som usikker i begynnelsen, men systemet «falt på plass» allerede andre dag. Etter kort tid ble antall daglige møter redusert fra 5 til 2, gjennomført til fast tid hver dag. Dagsplan og oversiktstavle ble erstattet med filofax der «Nils» plasserte hvilke aktiviteter han ønsket å gjennomføre. Filofaxen hadde i starten kun konkrete oppgaver med et gjøremål på hver side. Etter hvert ble denne utviklet til hele formiddager og ettermiddager på hver sin side.

De daglige gjøremål ble delt inn i «høysannsynlige» og «lavsannsynlige» aktiviteter, utfra hvor sannsynlig det var at «Nils» faktisk ville gjennomføre oppgaven. «Nils» fikk poeng for hver gjennomført aktivitet, 3 poeng for lavsannsynlige og 1 eller 2 for høysannsynlige. Tjenesteyterne fokuserte på rekkefølgen i aktivitetene for å motivere «Nils» til gjennomføring, og tilstrebet derfor å plassere en lavsannsynlig før en høysannsynlig oppgave. Å lage middag før pause trekkes frem som et eksempel på denne rekkefølgen. «Nils» har nå bonustavle der han fører inn poengene han tjener. Ved et visst antall poeng kan han velge mellom 3 aktiviteter han liker godt.

Avtalestyringssystemet har fungert hensiktsmessig for «Nils». Han virker trygg, har mindre selvskadende atferd og gjennomfører nærmest alle oppgaver det inngås avtale om. Selvstimulering i form av snurring forbeholdes pauser som han når som helst kan velge selv. Tjenesteyterne har utarbeidet en rutine på å henvise til pauser og møter ved repeterende snakk, noe som har medført en merkbar nedgang i denne atferden. Struktur og lik praksis for tjenesteyterne trekkes frem som sentrale virkemidler i denne sammenhengen. Det jobbes aktivt for å utvide avtalestyringssystemet til dagsenteret, og finne nye utfordringer og variasjoner for «Nils». Foredragsholderne runder av en spennende forelesning med å fremheve viktigheten av «å ikke hvile på lauvbærene» selv om «Nils» har en hverdag som fungerer hensiktsmessig for ham selv og tjenesteyterne rundt. Dette innebærer jevnlig evaluering av systemet, og aktivt arbeid med å tilby «Nils» nye forsterkere og oppgaver.

Avtalestyring for en tegnspråkbruker

Astri Hasle og Hege Hjalsmo Kjærnsli arbeider ved Conrad Svendsen Senter, som er et tilbud til døve og døvblinde med behov for særlig tilrettelagte tjenester. På Nafoseminaret la de frem en historie om en psykisk utviklingshemmet døvblindblitt kvinne på 44 år med noe funksjonelt syn, som kom til senteret for bistand etter Sosialtjenesteloven § 4-2.

På bakgrunn av alvorlig selvskadende atferd ble det igangsatt et prosjekt rundt klienten. I denne forbindelse ble det iverksatt funksjonell analyse av atferden, for å søke etter mulige sammenhenger mellom ytre stimuli og utfordrende atferd. På bakgrunn av funksjonell analyse så personale at påminnelser om aktivitet og overgangssituasjoner mellom handlinger ofte medførte selvskadende atferd. Avtalestyring ble

Linn Nyhus Myrvang og Kine Jensen arbeider i bofellesskap i Oslo kommune og holdt et spennende foredrag.

valgt som metode for å øke forutsigbarhet ved overgangssituasjoner og unngå instruering fra personale. I tillegg var det et ønske å fylle dagen med aktiviteter som var uforenlig med selvskadende atferd, og gi brukeren bedre mulighet til å påvirke egen hverdag.

Oppgavene i avtalestyringssystemet ble delt inn ble delt inn i skal- og bør – oppgaver, og poengsatt etter vanskelighetsgrad. Skal – oppgavene var røde og bør – oppgavene var grønne for å tydeliggjøre forskjellen på dem. Møtet mellom bruker og personale ble gjennomført til samme tid hver dag. Kommunikasjonen foregikk ved hjelp av tegnspråk. Store bilder av aktivitetene ble i starten satt opp på A5 ark fordi man var usikker på hvor godt hun faktisk så. Arkene ble satt inn i en A5 perm med ett bilde på hver

side, noe som medførte at de kunne planlegge lengre tidsperioder og at aktivitetene ble mer oversiktlig.

Kvinnen forsto raskt hvordan avtalestyringssystemet fungerte, og valgte ofte de bør – oppgavene som ga mest poeng. Aktiviteter hun kunne velge mellom ble presentert på «velgeark», et rødt ark for skal – oppgavene og et grønt ark for bør -oppgavene. På arkene sto også «mestringskriterier» for hver enkelt oppgave, for å gi kvinnen og personale en felles forståelse av hva som skulle til for å mestre oppgaven. På møtet plukket hun ut de aktivitetene hun ønsket å gjennomføre, og plasserte disse på et eget ark.

Etter at oppgavene var gjennomført skrev kvinnen poengsummene på et eget ark, og summerte dem selvstendig på kalkulator.

Utrekningen er et opplæringstiltak som er integrert i avtalestyringssystemet, og kvinnen hadde merkbar positiv utvikling av praktiske ferdigheter rundt regning og systemforståelse. Personale har registrert kvinnens hjelpebehov underveis siden oppstart av avtalestyringssystemet. Denne viser at hun ble mer selvstendig innen alle registrerte områder i løpet av tiltaksperioden. I tillegg er selvskadende atferd i praksis forsvunnet. Avtalestyringssystemet har hatt stor betydning for kvinnens positive utvikling.

Avtalestyring er et spennende tema, og foreleserne ga nyttig kunnskap om praktisk anvendelse av en opplæringsmetode. Å bruke begreper som skal- og bør- oppgaver krever at tjenesteyterne er bevisst sin egen rolle overfor tjenestemottagerne, som i utgangspunktet har samme rett som alle andre til å bestemme selv og ikke bli bestemt over. Avtalestyring skal tilpasses individuelt til hver enkelt bruker, og det vil forutsette at økonomiske midler utløses til systemet. De fleste forsterkere som brukes innen avtalestyring koster penger. Når brukerne «tjener» poeng som utløser båtreiser eller aromaterapi må det være en forutsetning at disse aktivitetene også kan

gjennomføres. Dette nødvendiggjør at kommuner eller andre aktuelle instanser har anledning å stille til rådighet de økonomiske midler som er nødvendig. Det kan bli et dilemma om brukerne må bruke sine egne penger i et avtalestyringssystem.

Brukermedvirkning og utviklingshemmedes rett til å bestemme selv er en bærebjelke i et avtalestyringssystem. Prinsippene som ligger til grunn for selvbestemmelse må tas med når avtalestyring planlegges og gjennomføres. SOR har satt fokus på dette gjennom Prosjekt Selvbestemmelse, som fremhever utviklingshemmedes rett til å bestemme selv og være delaktig i avgjørelser som omhandler dem. Avtalestyring som metode, med disse prinsippene i bunn, vil være hensiktsmessig overfor mange av brukerne det ytes tjenester til. Det vil i mange tilfeller virke forebyggende mot utfordrende eller annen stigmatiserende atferd, og gi bedre påvirkning av eget liv.

jan.laursen@uus.no

terje.gundhus@uus.no